

ошондой эле адамдарды бардык тараптан тең укуктуу экендигин сактоо керектиги көрсөтүлдү;

2. Мында - адам өзүнүн жашоо турмушунда ар кыл улуттардын, социалдык катмарлардын, дүйнө өкүлдөрү менен баарлашуу, мамилелешүү, алакалашуу ошондой эле башка көз караштарды эске алуу менен карым-катышууга даяр болгон, айланасындаргылар менен кадырлашып, урматташып биргеликте жашоого көнүгүү, адептик динамикалуу жеке сапаттарга ээ экендиги ырасталды. Жалпы билим берүү мекемелеринде, кесиптик колледждерде жана жогорку окуу жайларда окуу процессин уюштурууда колдонсок жакшы жыйынтык берээри тастыкталды.

Колдонулган адабияттар:

1. **Жердева, Н.Н.** Толерантность: проблемы осмысления в современной науке [Текст] / Н.Н.Жердева // Вестник.- Ставрополь, 2009.-№61.- С. 76 - 81.
2. **Карабалаева, Г.Т.** Роль семейного воспитания в формировании толерантности в педагогической культуре кыргызского народа [Текст] / Г.Т. Карабалаева, А.С. Баялиева // Вопросы педагогики. – Москва, 2018. - С. 84-87.
3. **Осипова, С.И.** Генезис сущности и содержания понятия «Толерантности» [Текст] / С.И.Осипова, А.И. Богданова // Сибирский педагогический журнал. – Сибирь: СПЖ, 2011. - 114 с.
4. Декларация принципов толерантности [Электрондук ресурс]: [Текст] / Жеткиликтүүлүк режими: http://www.un.org/iH/documents/dec_Lconv/declarations/toleranc (кайрылган дата: 07.10.2014).
5. **Акматова, У.Ж.** Психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдө толеранттуулукту тарбиялоо көйгөйүнө азыркы көз караштар [Текст] / У.Ж Акматова // Наука.Образование.Техника.- Ош: КУУ, 2020.- №3.- С. 86-92.
6. **Асмолов, А.Г.** На пути к толерантному сознанию [Текст] / А.Г. Асмолов // Смысл.- Москва, 2000. - 255 с.
7. **Акматова, У.Ж.** Студенттерди толеранттуулукка тарбиялоодо элдик педагогиканы колдону [Текст] / У.Ж Акматова.- Б.: КНУ, 2019.- С. 129-135.
8. **Акматова, У.Ж.** Чынгыз Айтматовдун чыгармаларындагы элдик педагогика менен тарбиянын айкалыштары [Текст] / У.Ж. Акматова // Наука.Образование.Техника.- Ош: КУУ, 2018.- № 1.- С.81-88.

DOI:10.54834/16945220_2021_1_168

Поступила в редакцию 10. 03. 2022 г.

УДК: 372.882(575.2) (04)

Акматова У.Ж.

препод. Кыргызско-Узбекского Междун. универ. им. Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика

КОЛЛЕДЖДИН СТУДЕНТТЕРИНДЕ ТОЛЕРАНТТУУЛУКТУ ЖОГОРУЛАТУУ УСУЛДАРЫН ӨНҮКТҮРҮҮ

Изилдөөнүнүн предмети болуп колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатууда жаштар арасында толеранттык сапатты арттыруу жана студенттердин потенциалын күчөтүү менен окуу жайдагы жалпы жаштарды толеранттуулукка тарбиялоо жараяны каралган. Ал эми изилдөөнүн максаты болуп – толеранттуулукка тарбиялоо көйгөйүндө заманбап, көптөгөн усулдарды колдонуу менен бүгүнкү күндөгү студенттерге толеранттуулук

жөнүндөгү түшүнүктөрүн, көз караштарын ачып көрсөтүү саналат. Изилдөө усулдарында педагогика, философия, социология, маданият таануу жана башка ушул сыяктуу тектеш илимдерге таянуу менен коомдун өнүгүүсү үчүн жаштарды толлранттуулукка тарбиялоо зарыл экендиги изилденген. Изилдөөнүн жыйынтыгында көйгөйлөрү жана маселелери көп коомдун өнүгүүсүнүн учурдагы тенденцияларын эске алганда, билим берүү жараянынын бардык катышуучуларынын толлранттуулугун тарбиялоо зарыл экендиги аныкталды. Макалалы жалпы билим берүү мекемелеринде, кесиптик колледждерде жана жогорку окуу жайларда окуу жараянында уюштурууда сунуштоого болот.

Негизги сөздөр: толлранттуулук; жүрүм-турум; дүйнө таануу; методология; социалдык мобилдүүлүк; тенденция.

РАЗВИТИЕ МЕТОДОВ О ПОВЫШЕНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ СРЕДИ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА

Предметом исследования является процесс воспитания толлрантности среди молодежи в учебных заведениях путем повышения толлрантности студентов и повышения потенциала студентов. Цель исследования – выявить взгляды и представления современных студентов на толлрантность, применяя множество современных методик в проблеме воспитания толлрантности. В методиках исследования изучалось, что для развития общества необходимо обучение молодежи толлранциализму, опираясь на такие смежные науки, как педагогика, философия, социология, культурология и другие. По итогам исследования выявлено, что с учетом современных тенденций развития общества, проблем и проблем, необходимо воспитывать толлрантность всех участников образовательного процесса. Статья может быть предложена при организации учебного процесса в общеобразовательных учреждениях, профессиональных колледжах и высших учебных заведениях.

Ключевые слова: воспитание толлрантности; педагогическое образование; методика; социальная мобилность; предписывающая; описательная.

DEVELOPMENT OF METHODS ABOUT INCREASING TOLERANCE AMONG COLLEGE STUDENTS

The subject of the study is the process of fostering tolerance among young people in educational institutions by increasing the tolerance of students and increasing the potential of students. The purpose of the study is to identify the views and ideas of modern students on tolerance, using a variety of modern techniques in the problem of tolerance education. In the research methods, it was studied that for the development of society it is necessary to teach young people tollerentialism, relying on such related sciences as pedagogy, philosophy, sociology, cultural studies and others. According to the results of the study, it was revealed that taking into account the current trends in the development of society, problems and problems, it is necessary to foster tolerance of all participants in the educational process. The article can be offered when organizing the educational process in general education institutions, professional colleges and higher educational institutions.

Keywords: tolerance education; pedagogical education; methodology; social mobility; prescriptive; descriptive.

Акыркы жылдары Кыргызстанда социалдык-экономикалык, ошондой эле социо-маданий өнүттө өтө олуттуу өзгөрүүлөр болууда. Коомдун учурдагы абалы глобалдашуу, социалдык мобилдүүлүк, миграция, бардык деңгээлдердеги маданий байланыштардын өнүгүшү, дүйнөлүк жалпы маалыматтык мейкиндиктин түзүлүшү, баалуулук багытталуулардын кескин өзгөрүүсү сыяктуу процесстер менен мүнөздөлүүдө. Ошону менен бирге эле, этностор аралык агрессиянын, маданий келишпестиктин, диний жана этникалык экстремизмдин жогорулашы байкалууда.

Белгилей кетүүчү нерсе, толлранттуу жүрүм-турумду жогорулатууда башкы роль социалдык институттарга, биринчи кезекте билим берүү уюмдарына таандык, бул

инсандын өзүн-өзү өстүрүүсүнө, анын мүнөзүнө жана дүйнө таанымына түздөн-түз таасир этет [1].

Заманбап педагогикалык жараяндар аларга таасир этүүчү факторлордун жана ишке ашыруу шарттарынын кайталангыс айкалышына байланыштуу өзүнүн татаалдыгы жана динамикалуулугу менен айырмаланып турат. Андыктан педагогикалык жараяндар тууралуу алынган илимий билимдердин объективдүүлүгү аларды изилдөө методологиясын тандоо менен аныкталып турат. Илимий таанып билүү теориясында «методологиялык мамиле» изилдөөчүнүн белгилүү бир дүйнө таанымдык көз карашына туура келет. Педагогикада методологиялык мамиле автордук көз караштын, түшүнүктүн жана педагогикалык көрүнүштөрдү түшүндүрүүсүнүн моделин берет. Учурда педагогикалык изилдөөлөрдүн авторлору тарабынан ар кандай усулдук мамилелер колдонулуп жүрөт. Андыктан педагогикалык жараяндарды изилдөөгө карата изилдөөнүн максаты катары заманбап усулду, мамилелерге теориялык илик жүргүзүүнү тандап алды [2].

Ишмердиктин биринчи түрүнүн милдети – педагогикалык илимдерди анын практикасына, педагогикалык изилдөөлөрдүн сапатын жогорулатуу принциптерине, ошондой эле алардын денгээлдик түшүнүктөрүн жана усулдарын иликтөөгө байланыштуу өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана тенденцияларын аныктоо. Изилдөөнү методологиялык камсыздоо – изилдөө программасын негиздөө жана ал качан жүргүзүлүп, качан аяктагандыгын, анын сапаттарын баалоо үчүн болгон методологиялык билимдерди колдонуу. Аталган айырмачылыктар менен педагогикадагы методологиянын эки функциясын бөлүп кароо шартталган – *дескриптивдик*, башкача айтканда сүрөттөөчү, мында объектинин теориялык сүрөттөлүшүн калыптандыруу да каралган, жана *прескриптивдик* – педагог-изилдөөчүнүн иши үчүн багыт түзүүчү нормативдик. *Дескриптивдик* методология илимий билимдердин түзүлүшү, илимий таанып билүүнүн мыйзам-ченемдүүлүктөрү тууралуу окуу катары изилдөө процессинде багыттоочу кызматты аткарат, ал эми *прескриптивдик* болсо, ишмердикти жөнгө салууга багытталган

Изилдөөнүн негизги усулдарынан катарында биз төмөнкү усулдарды пайдаландык: теориялык – философиялык, педагогикалык, психологиялык, социалдык, маданий адабиятты, изилдөө темасы боюнча нормативдик-укуктук базаны иликтөө, теориялык моделдөө усулу; атайын орто окуу жайларда толеранттуу тарбияны уюштуруу маселелери боюнча тажрыйбаны иликтөө; эмпирикалык усулдар – байкоо жүргүзүү, сурамжылоо, анкета жүргүзүү, студенттер жана окутуучу курам менен аңгемелешүү, колледждин документтерин жана иш пландарын иликтөөгө алуу; педагогикалык эксперименттин усулу, изилдөө натыйжаларын иштеп чыгуунун математикалык жана статистикалык усулдары. Бул усулдардын баары колледждин (ЖОЖдун) студенттеринин толеранттуулугун калыптандыруу (жогорулатуу) маселесинин абалын изилдөө үчүн колдонулган.

Моделдөө усулу, айрым бир объектилердин башка бир объектиге аларды изилдөө үчүн атайын түзүлгөн мүнөздөмөсүн көрсөтүүсү. Моделдөө усулунун алкагында модель деп оригиналдын маанилүү айрым касиеттерин көрсөтүп туруучу, аны изилдөө аталган объект тууралуу жаңы маалымат бере турган объектилердин же белгилердин системасын түшүнүүгө болот [3]. Моделдөө усулу реалдуулукта өзү же анын айрым бир сапаттары кайсы бир себептерден улам болбогон көрүнүштөрдү, процесстерди же объектилерди жаңылоо максатында заманбап илимий жана практикалык педагогикада кеңири колдонулат. Моделди долбоорлоонун натыйжасында жаңылоо же жакшыртуу максатында

көрүнүштүн же объектинин түзүмдүк компоненттерин иликтөөгө алууга жана аныктоого болот.

Биздин изилдөөлөрүбүздө педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун калыптандыруу үчүн анын теориялык модели иштелип чыккан. Теориялык моделдин маңызы педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун калыптандырууга өбөлгө түзүүчү педагогикалык шарттарды аныктоону жана негиздөөнү иштеп чыгууда жатат. Теориялык модель төмөнкү компоненттерден турат: максаттык (белгиленген процесске жетишүү максаты), теориялык (принциптер, мамилелер), мазмундук (даярдоочу-тааныштыруучу, практикалык-ишмердиктик, рефлексивдик этаптар), процессуалдык (формалар, усулдар, каражаттар), диагностикалык-натыйжалык (критерийлер, көрсөткүчтөр, процесстин натыйжасы), алардын жыйындысы педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун ийгиликтүү калыптандырууга өбөлгө түзөт [4].

Эмпирикалык усулдар катары төмөнкүлөр колдонулду:

Байкоо жүргүзүү – бул педагогикалык маалымат чогултуу усулу, психологиялык-педагогикалык изилдөөнүн эмпирикалык усулдарынын бири болуп эсептелет. Байкоо жүргүзүү адатта алдын ала белгиленген план боюнча байкоо жүргүзүүнүн конкреттүү объектилерин белгилеп алуунун негизинде жүргүзүлөт.

Биздин изилдөөлөрүбүздө байкоо жүргүзүүнүн жардамы менен окуу-тарбиялык ишмердик процессинде биз педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун калыптандырууну изилдөөгө багытталган конкреттүү фактылык материалды алууну каалаганбыз.

Байкоо жүргүзүү жараянында биз *камтылган жана камтылбаган байкоо жүргүзүү деп эки топко бөлүп карадык.*

Камтылган байкоо жүргүзүүдө -биз студенттик тайпалардын окуу жана тарбиялык процесстеги студенттердин толеранттуулугунун калыптануусуна оң таасирин тийгизүүчү толеранттуулук, сый, чыдамдуулук сыяктуу түшүнүктөр тууралуу айтып бердик.

Ал эми *камтылбаган* -байкоо жүргүзүү жашыруун, сырттан, башкача айтканда, биз студенттин жүрүм-турумуна, башкаларга жасаган мамилелерине, канчалык алар сабырдуу жана эмпатиялык экендигине байкоо жүргүздүк.

Сурамжылоо усулу – аңгемелешүү, интервью, сурамжылоо. *Аңгемелешүү* – бул жүрүм-турум мотивдерин, баалуулук багытталууну, сурамжылануучунун тынчсыздануу сезимдерин аныктоо үчүн натыйжалуу усул болуп эсептелет. Ошондой эле, мындан тышкары, биз *интервью* жүргүздүк, аңгемелешүүдөн айырмаланып, мында суроолор белгилүү тартипте, алардын толеранттуулук, толеранттуу мамиле тууралуу жалпы билимдерин аныктоо үчүн берилип, ал суроого берилген жооптор жазылып алынды.

Анкета жүргүзүү – анкета жүргүзүүнүн жардамы менен массалык материал жыйноо усулу. Анкеталар *ачык* (суроого жооп берүүчү), жана *жабык* (сунушталган бир катар жооптун бирин тандоо) болушу мүмкүн. Биздин анкета аралаш болду, анткени, мында суроолордун жооптору бир нече вариантка ээ болуп, ошондой эле өзүнүн көз карашын талап кылуучу суроолор да киргизилди **Мисалы:** *Силердин жамаатта кагылышуулар кантип, канчалык деңгээлде чечилет?*

1. компромисстерге баруу, келишим кылуу, макулдашуу жолу менен;
2. мамилелерди үзүү аркылуу;

3. мамилелердин салкындашы жана психологиялык жактан алыстоо;
4. же башкача (жазгыла)...

Анкета жүргүзүү студенттердин толерантуулугу тууралуу билимдерин аныктоо максатында когнитивдик (билимдик) деңгээде өткөрүлдү.

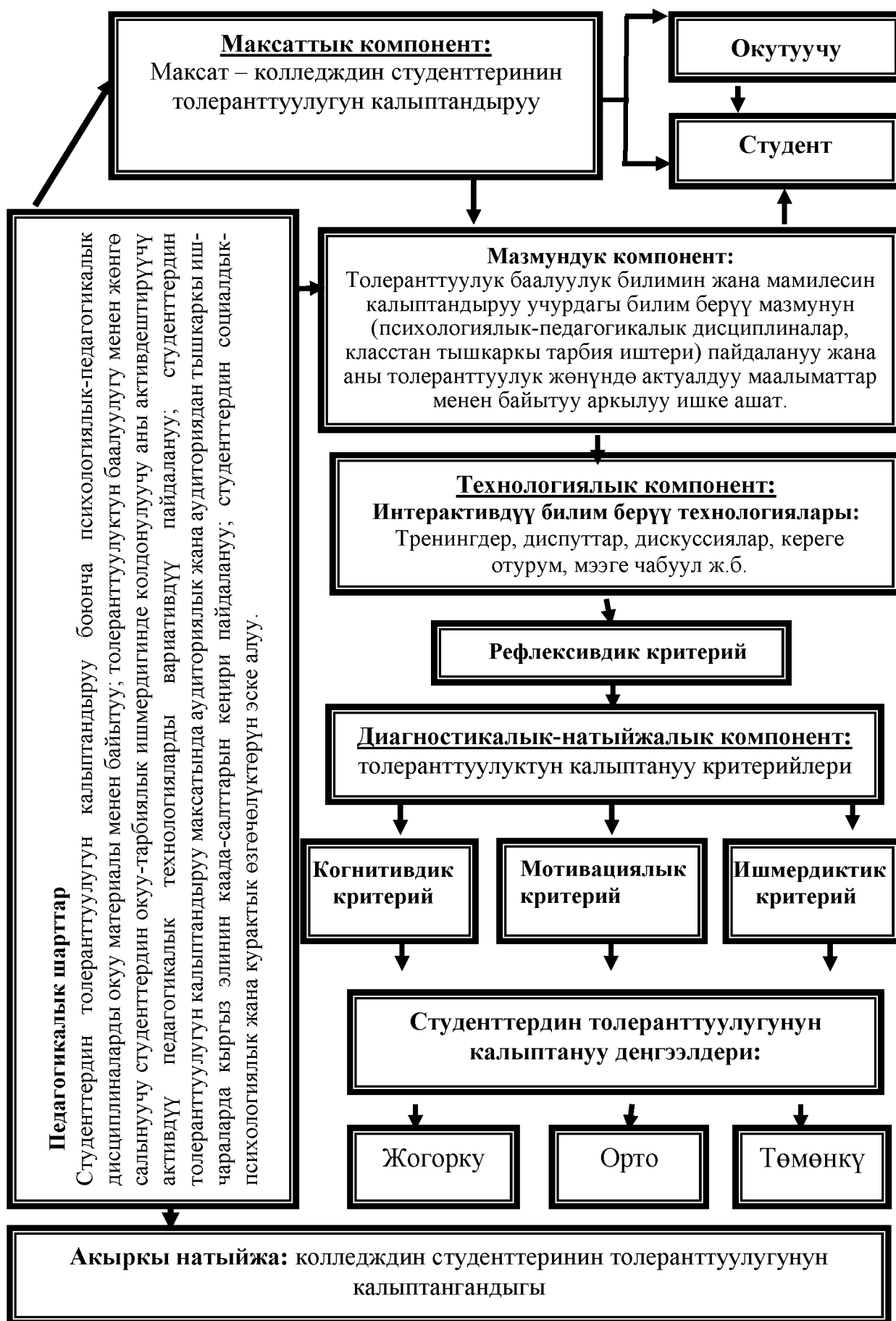
1-сүрөт- Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинде өткөрүлгөн эксперимент учуру.

Тестирлөө – бул усул тактыгы, жөнөкөйлүгү, жеткиликтүүлүгү, автоматташуу мүмкүнчүлүгү менен айырмаланат. Биздин изилдөөлөрүбүздө биз калыптанууну баалоонун мотивациялык, ишмердиктик, рефлексдик деңгээлдериндеги психологиялык тесттерди колдондук:

1. Толеранттык аныктоолордун деңгээлин белгилөө үчүн тест (П. Ф. Комогоров), ал стимул берүүчү материалда тигил же бул жүрүм-турумду талап кылуучу кырдаалдар келтирилгендигинин эсебинен толеранттуу карым-катышууга карата баалуулук аныктоолордун калыптануусуна баа берет [5];

2. Л.И. Дегтеванын «Сен толеранттуулукту көргөзө алдыңбы?» тести, толеранттуулуктун калыптануусун – интолеранттуулукту интегративдүү динамикалык жеке сапат катары баалайт. 3. В.В. Бойконун (адаптациялык) тест-сурамжылоочусу, коммуникативдик толеранттуулуктун калыптануусун, башкача айтканда баарлашууда, ишмердикте көрүнүүчү толеранттуулукка баа берет [6].

Документтерди изилдөө – фактылык жана эмпирикалык материалды алуу үчүн биз ата-энелер менен иш алып баруунун планы, отчеттор сыяктуу документтерди карап чыктык.

2-сүрөт- Студенттердин толеранттуулугун калыптандыруу жараянын уюштуруу модели.

Педагогикалык изилдөөлөрдө кеңири колдонулуучу дагы бир усул болуп *эксперимент* эсептелет. Эксперименттин көздөгөн максатына жараша аларды төмөнкүчө бөлүп карашат:

- *констатациялык эксперимент*, бул учурда белгилүү педагогикалык көрүнүштөр изилденет. Биздин констатациялык экспериментибизде биз студенттердин толеранттуулук билимдери (когнитивдик деңгээл) жана студенттердин коммуникативдик толеранттуулугунун деңгээли тууралуу билгибиз келди. Констатциялык эксперимент изилденүүчү маселени мүнөздөөгө мүмкүндүк берди;

- *педагогикалык эксперимент*, анын жүрүшүндө жаңы педагогикалык көрүнүштөр түзүлөт. Педагогикалык экспериментте биз психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды жана аудиториядан тышкаркы иштерди изилдөө процессинде толеранттуулукту калыптандыруунун мазмунун, формаларын жана усулдарын ачып бердик;

- *текшерүүчү*, педагогикалык экспериментти жүргүзгөндөн кийин алынган өзгөрүүлөр, ал констатациялык эксперименттин маалыматтары менен салыштырылат. Изилдөөнүн аталган этабында педагогикалык эксперименттин педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугунун жогорулоосуна оң таасирин тийгизгенине күбө боло алдык.

Биздин изилдөөлөрүбүздө каралган жогоруда аталган бардык мамилелер жана усулдар тажрыйбалык-эксперименталдык ишти жүргүзүү үчүн негиз катары кызмат кылды, ал 3 этапта жүргүзүлүп: констатациялык, педагогикалык (калыптандыруучу) жана текшерүүчү эксперименттерди түздү. Мына ушуга байланыштуу, биздин изилдөө усулдарыбыздын жана мамилелерибиздин натыйжалуулугун жана ишенимдүүлүгүн белгилөөдө жогорку билимдүү илимдин кандидаттары жакшы сунуштарын берип кетишти [7].

3-сүрөт- Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин колледжиндеги студенттер арасында анкета, тест аркылуу эксперимент жүргүзүү учуру.

Биздин изилдөөлөрүбүздүн негизги милдеттерине ылайык, студент жаштардын толеранттуулугунун калыптануусун изилдөөгө багытталган усулдар пайдаланылды. Ушул максатта тажрыйбалык-эксперименталдык иштер жүргүзүлүп, ал: констатациялык, педагогикалык жана текшерүүчү эксперименттер 3 этапта өткөрүү жараянында, студенттердин толеранттуулук сапаттары аныкталды. Толеранттуулукту тарбиялоодо өзгөчө роль окуучу жана окутуучу тараптардын диалог түзүү жана кызматташуу процессинде окуучунун толеранттуу мамиле түзүүгө жана жүрүм-турумун даярдыгын жөндөмдүүлгүн жогорулатуу үчүн тарбия берүү мейкиндиги зор потенциалга ээ болгон ар кандай деңгээлдеги билим берүү уюмдарына берилет [8].

Жыйынтыктар:

1. Жаштарда гумандуулук, сылыктык, толеранттуулук, өз элинин каада-салтына жана маданиятына аяр мамиле жасоо сыяктуу адептик сапаттарды калыптандыруу максатында психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды окуп үйрөнүү процессинде, толеранттуулук тууралуу билимдерди ачып берген темаларды байытуу жана кеңири колдону зарыл экендиги аныкталды;

2. Кесиптик колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун теориялык негиздерин изилдөөнүн натыйжасында педагогикалык ишмердиктин маанилүү аспектин, жагдайларын эске алуу менен теориялык модель түзүлгөн, анын маанилик түзүмдүк компоненти катары кесиптик колледждин студенттеринин толеранттуулугун калыптандыруу максатында педагогикалык шарттар түзүлүүсү зарыл экендиги аныкталган.

Колдонулган адабияттар:

1. **Карабалаева, Г.Т.** Роль семейного воспитания в формировании толерантности в педагогической культуре кыргызского народа [Текст] / Г.Т.Карабалаева, А.С. Баялиева // Вопросы педагогики.– Москва, 2018. - С. 84-87.
2. **Асмолов, А.Г.** На пути к толерантному сознанию [Текст] / А.Г. Асмолов // Смысл.- Москва, 2000. - 255 с.
3. **Карабалаева, Г.Т.** Роль семейного воспитания в формировании толерантности в педагогической культуре кыргызского народа [Текст] / Г.Т. Карабалаева, А.С. Баялиева // Вопросы педагогики.– Москва, 2018. - Б. 84-87.
4. **Борытко, М.Н.** ЖОЖдордун студенттери үчүн окуу куралы [Текст] / М.Н.Борытко // Волгоград, 2006.- 80 с.
5. **Осипова, С.И.** Генезис сущности и содержания понятия «толерантности» [Текст] / С.И. Осипова, А.И. Богданова // Сибирский педагогический журнал.- Сибирь: НЗО, 2011.- 114 б.
6. **Акматова, У.Ж.** Психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдө толеранттуулукту тарбиялоо көйгөйүнө азыркы көз караштар [Текст] / У.Ж. Акматова // Наука.Образование.Техника. - Ош: КУУ, 2020.- №3.- С. 86-92.

DOI:10.54834/16945220_2021_1_173

Поступила в редакцию 12. 03. 2022 г.